

УДК 378.4(430)

Євген Хан

*Кандидат історичних наук, старший викладач
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ОДИН З ВИЯВІВ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

У статті розглядається процес реформування системи вищої освіти України та Росії у пострадянський період в рамках участі у формуванні єдиного європейського освітнього простору як важлива складова у пошуку та здійсненні цивілізаційного вибору.

Ключові слова: *Болонський процес, вища освіта, інтеграція, Росія, Україна, цивілізаційний вибір.*

Європейська інтеграція є незмінним стратегічним пріоритетом державної політики незалежної України, продиктована фактом належності України до європейської цивілізації. Успішний приклад Європейського Союзу демонструє можливість існування інтеграційної моделі, в якій стверджуються нові принципи міждержавних відносин, позбавлені недовіри й непрозорості, де національний суверенітет кожної з держав органічно пов'язаний з колективними зобов'язаннями та спільними діями. Європейська модель суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку є найсприятливішою для реалізації українського потенціалу та забезпечення поступального розвитку нашої держави. Результатом європейської інтеграції має стати утвердження в Україні європейських політичних, економічних, соціальних і гуманітарних стандартів, якісне підвищення рівня життя всіх верств суспільства. Відтак цей процес відповідає інтересам усіх українських громадян.

Інтеграція України до європейського простору включає в себе широкий спектр політико-правових, соціально-економічних, але разом з тим і культурно-філософських, доктринальних проблем, пов'язаних з глобальними

викликами сучасного світу, та є важливою складовою цивілізаційного вибору України. Одним із ключових напрямків інтеграції України з Європейським Союзом є сфера освіти та науки.

Мета статті дослідити та визначити шляхи пошуку цивілізаційного вибору України та Росії у трансформаційний період. Завдання статті полягають у порівняльному аналізі запровадження та реалізації основних елементів Болонського процесу в Україні та в Російській Федерації у процесі реформування систем вищої освіти.

Джерельною основою для вивчення даної проблеми є Закони України та Російської Федерації, а також урядові документи, накази, постанови та розпорядження Міністерств освіти та науки України і Росії, міжнародні угоди та виступи і заяви офіційних державних осіб, статистичні дані та результати соціологічних опитувань, а також спеціальна література, представлена монографіями, публікаціями, виступами на конференціях, наукових з'їздах провідних вчених, ректорів деяких українських та російських вищих навчальних закладів, професорсько-викладацького складу, працівників освітньої сфери.

Проблематика реформи освітньої сфери та участі України у Болонському процесі висвітлена зокрема у працях В. Кременя [1], Г. Січкаренка [2], Литвина [3], М. Згуровського [4], В. Андрущенко [5], В. Вікторова [6], М. Данилишина [7], Г. Калінічевої [8] та ін. Серед найвідоміших російських вчених, які займалися проблемою реформування системи вищої освіти Російської Федерації та її участі у Болонському процесі варто виокремити праці В. Байденко [9], Г.Ткача, В. Філіппова, В. Чистохвалова [10], А. Мельвіля [11], Б. Сазонова [12], М. Артамонової [13], А. Гретченко [14] та ін.

Тенденції розвитку вищої освіти України визначені стратегією її приєднання до Болонського процесу, яке відбулося з підписанням відповідного акту 19 травня 2005 року в м. Берген (Норвегія). Основною метою Болонського процесу є створення зони європейської вищої освіти.

Тому запровадження Болонських принципів є важливим кроком на шляху до євроінтеграції України та засобом полегшення доступу громадян до якісної освіти. Основними принциповими позиціями створення зони європейської вищої освіти (цілі Болонського процесу) є:

- 1) запровадження двоступеневого навчання та освітніх і кваліфікаційних ступенів бакалавр-магістр;
- 2) запровадження кредитної системи обліку трудомісткості навчальної роботи студентів. За основу береться ECTS (European Credit Transfer System – європейська кредитно-трансферна система), що має накопичувальний характер;
- 3) формування системи контролю якості освіти;
- 4) покращення академічної мобільності студентів та викладачів;
- 5) підтримання привабливості європейської системи освіти з одночасним збереженням кращих традицій і надбань національної системи вищої освіти [27].

З часу приєднання до Болонського процесу в Україні проведено низку заходів, що свідчать про системне реформування вищої школи. Основні досягнення визначено в аналітичному звіті Болонського Секретаріату, підготовленому на основі Національного звіту із запровадження положень Болонського процесу в системі вищої освіти України у 2007–2009 рр. [15]. До таких, зокрема, відносять: впровадження ступеневої системи, стандартів і рекомендацій забезпечення якості вищої освіти відповідно до вимог званої міжнародної організації «Європейська мережа забезпечення якості», набуття урядового членства в Європейському реєстрі із забезпечення якості, введення європейської кредитно-трансферної системи, додатку до диплома європейського зразка, розробку національної системи кваліфікацій.

Цікавим є той факт, що українські реформи в системі вищої освіти в рамках участі у Болонському процесі співпали у часі з реформуванням системи вищої освіти Російської Федерації, яка підписала Болонську декларацію у 2003 році. Варто зазначити, що Україна, як і Росія подала

заявку на участь у Болонському процесі у 2003 році, але, якщо Росію прийняли практично одразу, то Україні довелося чекати позитивного рішення ще два роки. Характерно, що обидві держави на той час (2002-2005 рр.) поєднувало спільне прагнення стати частиною європейської спільноти, покращити фінансово-економічні зв'язки з країнами Європи, отримати безвізовий режим та у перспективі інтегруватися до ЄС. Тому сфера освіти та науки була важливою складовою цього процесу.

Слід підкреслити, що процес реформування освітніх систем України і Росії на етапі входження до єдиного європейського освітнього простору на початковому етапі був досить подібним. Оскільки Росія стала офіційним учасником Болонського процесу дещо раніше, то Україна навіть деякий час рухалася у фарватері російських реформ. Зокрема, уряд та Міністерство освіти і науки України переймало досвід Росії, про що свідчить схожість ряду нормативно-правових документів, постанов, наказів, розпоряджень, проектів, а також інструктивних документів та навчально-методичних розробок окремих ВНЗ обох держав. До прикладу можна назвати роботу по реалізації Болонських принципів, яка здійснювалася двома провідними університетами Росії та України, а саме: Санкт-Петербурзьким державним університетом [16] та Національним технічним університетом України «Київський політехнічний інститут». У 2005 році в «Київському політехнічному інституті» була розгорнута активна робота по впровадженню системи підготовки «бакалавр-магістр» та впровадження системи оцінювання знань студентів ECTS з усіх дисциплін навчальних планів та ряду наказів ректора щодо реалізації положень Болонського процесу [17, с. 415-422].

Участь Росії у Болонському процесі у 2003-2006 роках викликала неабияку зацікавленість не тільки серед урядовців та академічної спільноти, а й у російському суспільстві загалом, про що свідчить досить велика кількість науково-практичних та міжнародних конференцій на тему Болонського процесу та участі в ньому Росії, публікацій у наукових журналах, науково-методичних розробок окремих російських ВНЗ. Урядові

та науково-дослідні організації, зокрема НФПК (Національний фонд підготовки кадрів) здійснювали регулярний моніторинг участі Росії у Болонському процесі; готувалися та публікувалися Національні доповіді, що демонстрували динаміку запровадження Болонських принципів у системі вищої освіти Росії, а інтернет-ресурси були наповнені докладною інформацією, яка стосувалася самої суті Болонського процесу та основних причин і потреб участі у ньому Росії. Жвава дискусія щодо участі російських ВНЗ у Болонському процесі відбувалася й на сторінках різноманітних наукових видань.

Однак починаючи з 2007-2008 рр. Російська Федерація значно пригальмувала процес реформ за Болонським зразком та втратила інтерес до європейської освітньої системи. Якщо говорити про реалізацію багатоступеневої системи освітньо-кваліфікаційних рівнів, то в російській системі вищої освіти так і не вдалося її реалізувати, оскільки у них залишився освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліста», який взагалі відсутній у більшості країн Європи. Частка спеціалістів, яких випускали російські ВНЗ, протягом усіх років реформування була абсолютно переважаючою і становила близько 90 %, в той час коли ступінь бакалавра не перевищував показника у більше 9%, до того ж студенти, які отримували ступінь бакалавра не користувалися популярністю на ринку праці. Що стосується магістратури, то частка студентів, які протягом 2000 – 2011 років отримали диплом магістра, становила лише 3,2% [18, с. 259].

Що стосується запровадження та реалізації європейської системи кредитів в російських ВНЗ то перша методика розробки та застосування кредитної системи була схвалена і поширена Міністерством освіти РФ ще у 2002 році. В результаті експерименту на базі Російського університету дружби народів (рішення Міністерства від 19.07.2002, №2821) було прийнято до застосування «Типове положення про організацію навчального процесу з використанням системи залікових одиниць». Наказ Міністерства освіти та науки № 215 від 29.07.2005 р. [25] затвердив широкий список ВНЗ

(39), які повинні були забезпечувати інновацію навчального процесу із застосуванням кредитної системи. Проте на 2007 рік лише 137 ВНЗ та 209 їх філіалів застосовували в освітньому процесі європейську систему залікових одиниць ECTS по 2617-ти програмам. Цей показник був досить низьким, зважаючи на те, що в цей час в Росії було понад тисячу вищих навчальних закладів [26, с. 25].

Якщо говорити про отримання російськими студентами додатку до диплома європейського зразка, що також є важливою складовою реалізації Болонського процесу, то у 2007 році такий додаток до диплому видавали лише 99 російських ВНЗ та 10 їхніх філіалів (менше 1% від загальної кількості). Всього у 2007 році додаток до диплома європейського зразка отримали лише 31 379 випускників російських ВНЗ, що становило всього 2% від загальної кількості випускників [26, с. 21].

Досить нерівномірним був і рівень академічних обмінів. Згідно з даними Російського статистичного щорічника за 2012 рік кількість іноземних студентів, які навчалися у російських вищих навчальних закладів зростала. Однак «левову частку» їх становили студенти із країн СНД – 17,6% (найбільше із Казахстану та Білорусії). Частка студентів із країн Європейського союзу залишалася досить низькою і у 2011 – 2013 роках не перевищувала 1,3%. Це свідчило про досить низький рівень співпраці російських ВНЗ із європейськими. Що стосується студентів з України, то на 2000 – 2001 роки вони складали близько 5 %, а у 2011 – 2013 рр. кількість українських студентів, які навчалися в Росії становила лише 4,7%, в тому числі за міжнародними угодами 1,3%. [18, с. 222-223]. Перепоною для російських студентів та викладачів у процесі академічних обмінів були в першу чергу труднощі у фінансуванні та недостатньому рівні володіння іноземними мовами. Цілий ряд проблем щодо реалізації положень Болонського процесу в російській системі вищої освіти був пов'язаний з тим, що в Росії не було чітко сформульовано та визначено освітніх стратегій, які були закладені у Болонському процесі. Не було розроблено

національної стратегії розвитку системи вищої освіти, не визначено національну ідею інтеграції Росії до єдиного європейського освітнього простору. Не було створено правових умов для розвитку академічної мобільності [14, с. 142].

Таким чином, Російська Федерація по суті згорнула процес переходу російської вищої школи на європейські освітні стандарти. Про це свідчить той факт, що в офіційних міністерських документах після 2008 року відсутня інформація щодо реалізації Болонського процесу в системі вищої освіти Росії, моніторинг участі Росії у Болонському процесі фактично припинився, а статистичні дані щодо запровадження основних Болонських принципів у російській вищій школі є досить обмеженими та малодоступними. З 2011 року Росія взагалі припинила публікувати Національні звіти – програмні документи щодо реалізації положень Болонського процесу в російській системі вищої освіти [24].

Натомість Україна стрімко рухається на шляху до реальної реалізації основних Болонських принципів. Щодо запровадження та реалізації двоступеневої системи бакалавр-магістр в українських ВНЗ, то варто зазначити, що в Україні, як і в Росії, в процесі запровадження Болонських принципів були схожі проблеми. Перш за все вони стосувалися освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», який передбачав 3-4 роки навчання у ВНЗ та мав відповідати рівню повної вищої освіти. Однак, у зв'язку з цим, виникли проблеми визнання та затребуваності таких «бакалаврів» на ринку праці, який все ще не наважувався визнавати цей освітньо-кваліфікаційний рівень як закінчену повну вищу освіту. Перевага роботодавцями надавалася, як і раніше, спеціалістам та магістрам. Згідно із Національним звітом щодо впровадження положень Болонського процесу від 14 грудня 2006 року у 2006/2007 навчальному році всі ВНЗ III-IV рівня акредитації перейшли на двоступеневу систему підготовки, що відповідало Болонським принципам [19]. Новий законом «Про вищу освіту» 2014 року затвердив у системі вищої освіти України наступні освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший

бакалавр – бакалавр – магістр – доктор філософії (PhD) – доктор наук. Відповідна система освітньо-кваліфікаційних рівнів функціонує в більшості європейських країн та відповідає вимогам Болонського процесу [20].

Досить вдалим виявилось і застосування європейської кредитної трансферної системи ECTS на яку повністю перейшли всі українські вищі навчальні заклади. Позитивним для нашої держави в розвитку міжнародної академічної мобільності є участь у міжнародних освітніх програмах. Так, наприклад, Програма ЄС Темпус (Трансєвропейська програма мобільності для навчання в університетах) надає можливість країнам-партнерам обирати для себе пріоритетні напрями реформування та заохочує всіх зацікавлених виявляти ініціативу, шукати інноваційні підходи, створювати новітні освітні продукти і послуги з урахування кращого міжнародного досвіду [21]. Усі три напрями Програми Темпус – реформування навчальних планів і програм, удосконалення процесів управління в системі вищої освіти, посилення зв'язків між освітою та суспільством – передбачають можливість обміну досвідом між вітчизняними ВНЗ та університетами країн ЄС, побудованого на принципі мобільності науково-педагогічних працівників.

У межах європейського дослідницького простору важливим інструментом не тільки розвитку і сприяння мобільності докторантів, але й підвищення якості їхньої підготовки є Сьома рамкова програма з досліджень ЄС (Seven Framework Programme for Research) «Будівництво Європейського дослідницького простору знань для зростання», що розпочалася 1 січня 2007 р. і діяла до кінця 2013 р. Ця програма стала потужним інструментом для реалізації науково-технологічної політики ЄС і мала найбільші, обсяги фінансування (понад 50 млрд. євро). Участь України в проектах Сьомої рамкової програми сприяла залученню українських дослідників до передових технологій завдяки механізмам мобільності, що передбачали як короткотермінові так і довготермінові відрядження, обміни, стажування, так і закупку сучасного обладнання для українських науково-дослідних організацій і установ ВНЗ, що брали участь у спільних проектах [22]. У

контексті стратегічних завдань державної освітньої політики України зовнішню студентську мобільність слід розглядати як істотну статтю поповнення бюджету. За 2012/13 навчальний рік закордонні студенти заплатили за навчання в Україні більше 4 мільярдів 300 мільйонів грн. [23].

Таким чином, інтеграція України у європейський освітній простір протягом десяти останніх років реалізовувалася в рамках участі у Болонському процесі, який започаткував становлення єдиного європейського освітнього простору. У процесі реформування системи вищої освіти наша держава поступово переходить на європейські освітні стандарти. Це, в першу чергу, стосується переходу на багатоступеневу систему та відмову від освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст», відсутнього у країнах Європи, реалізацією європейської кредитно модульної системи ECTS у навчальному процесі, участю українських студентів та викладачів у різноманітних проектах академічного обміну, отриманням міжнародних грантів та стипендій. Все більше українських студентів мають можливість навчатися та працювати у Європейських вищих навчальних закладах, переймати досвід у застосуванні передових технологій, розкривати свій науковий потенціал.

Разом з тим залишається ще ряд невирішених, складних проблем, які в першу чергу пов'язані з важким економічним станом нашої країни, недостатнім фінансуванням сфери освіти та науки з боку держави, досить низьким рівнем володіння іноземними мовами. Однак, Україна поступово рухається у європейському напрямку на відміну від Росії, яка все ще перебуває у пошуку свого шляху розвитку, останнім часом все більше ізолюючись від Європи та Заходу загалом. На жаль цей шлях нашого північного сусіда супроводжується імперськими амбіціями, які проявляються у спробах домогтися нового «перерозподілу світу», що може неминуче привести до нової «холодної війни». На сьогоднішній день, коли щодо Росії застосовані економічні санкції, а її керівництво веде досить жорстоку політику по відношенню до сусідніх країн та Заходу загалом,

взагалі важко говорити про якусь реальну співпрацю між Росією та Європейським Союзом, навіть у сфері освіти та науки.

Список використаних джерел та літератури

1. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу / За ред. В. Г. Кременя. – К., 2008. – 147 с.
2. Січкаренко Г. Г. Трансформація вищої освіти в незалежній Україні / Г. Г. Січкаренко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – 362 с.
3. Литвин О. Болонський процес і наші державні стандарти / О. Литвин // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 42-44.
4. Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. / М.З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.
5. Андрущенко В. Педагогічна освіта України в стратегії Болонського процесу: Бесіда з ректором педагогічного університету ім. М. Драгоманова В. Андрущенко / Вела М. Корюненко // Освіта України. – 2004. – № 13. – 17 лютого. – С. 4.
6. Вікторов В. Нові моделі управління освітою: [Процес перетворень у системі управління освітою України відповідно до вимог Болонського процесу] / В. Вікторов // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С. 66-71.
7. Данилишин М. Оболонювання: [Погляд на приєднання України до Болонського процесу: труднощі приєднання] / М. Данилишин // Всеукраїнська технічна газета. – 2005. – № 27 (7 липня). – С. 8-9.
8. Калінічева Г. І. Академічна мобільність як складова європейського простору вищої освіти / Г. І. Калінічева // Вища освіта України. – Додаток 4, том 1(19) – 2010. – Тематичний випуск Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору – 576 с.

9. Байденко В. И. Болонский процесс: проблемы, опыт, решения. / В. И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 112 с.
10. Ткач Г. Ф. Тенденции развития и реформы образования в мире: учебное пособие [Электронный ресурс] / Г. Ф. Ткач, В. М. Филиппов, В. Н. Чистохвалов. – М.: РУДН, 2008. – 303 с. – Режим доступа: http://web-local.rudn.ru/web-local/uem/iop_pdf/247-Тkach.pdf
11. «Мягкий путь» вхождения российских вузов в Болонский процесс [Электронный ресурс] / Глав. ред. Мельвиль А. Ю. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 352 с. – Режим доступа: <http://www.ino-center.ru/press-center/publication/melvill.html>
12. Сазонов Б. А. Болонский процесс: актуальные вопросы модернизации российского высшего образования. Учебное пособие. / Б. А. Сазонов. – М.: ФИРО, 2006. – 184 с.
13. Артамонова М. В. Реформа высшей школы и Болонский процесс в России (частный взгляд методиста) / М. В. Артамонова. – М.: ЗАО Издательство «Экономика», 2008. – 279 с.
14. Гретченко А. И., Гретченко А. А. Болонский процесс: интеграция России в европейское и мировое образовательное пространство / А.И. Гретченко, А.А. Гретченко. – М.: КНОРУС, 2009. – 432 с.
15. Аналітичний звіт Болонського Секретаріату – 2009: резюме і оціночний лист, що підготовлені на основі Національного звіту із запровадження положень Болонського процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.mon.gov.ua/education/higher/bolpr/dosyag_2007_2009_ukr.doc.
16. Бойко И. П. Магистратура в Санкт-Петербургском государственном университете. И. П. Бойко // Высшее образование в России. – № 12. – 2008 г. – С. 29.
17. Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. / М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.

18. Российский статистический ежегодник. 2012: Стат.сб./ Росстат. – М., 2012. – 716 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.elstb.ru/other/files/RSE2012.pdf>
19. Національний звіт України про впровадження положень Болонського процесу. 14 грудня 2006 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://timo.com.ua/node/615>
20. Закон України Про вищу освіту (Відомості Верховної ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
21. Гуляєва Н. М. Мобільність викладачів і студентів: проблеми та орієнтири / Н. М. Гуляєва // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17-19 лютого 2005 року м. Дніпропетровськ). – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С. 76-81.
22. Федорова І. І. Академічна мобільність українських студентів сучасного освітнього простору [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://osvita.ua/abroad/higher_school/39508/
23. Іноземні студенти додали Україні понад 4 мільярди гривень // Освітній портал Педпреса 24.05.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://pedpresa.com.ua/blog/inozemni-studenty-prynesly-ukrajini-ponad-4-milyardy-hryven.html>
24. Аржанова И. В. Уроки Болонского процесса для российской образовательной политики. 21.05.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: [http://www.ntf.ru/sites/default/files/arzhanova_i.v._21.05.2015_rossiya_v_bolonskom_processe_mgggu%20\(1\).ppt](http://www.ntf.ru/sites/default/files/arzhanova_i.v._21.05.2015_rossiya_v_bolonskom_processe_mgggu%20(1).ppt)
25. Приказ Министерства образования и науки РФ от 29 июля 2005 года № 215 «Об инновационной деятельности высших учебных заведений по переходу на систему зачетных единиц». – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apu.fsin.su/territory/Apu/declaration/2/letter215.rtf>

26. Национальный доклад Российской Федерации 2007-2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bologna.ntf.ru/DswMedia/nr2007-2009_rus.pdf

27. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти». – Болонья, 19 червня 1999 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_525

HIGHER EDUCATION REFORM AS ONE OF MANIFESTATION OF CIVILIZATION CHOICE: EXPERIENCE OF UKRAINE AND RUSSIA

This article describes how to reform the system of higher education in Ukraine and Russia in the post-Soviet period in the participation in the formation of a single European educational space as an important component in the search and implementation of civilizational choice.

Keywords: *Bologna process, higher education, integration, Russia, Ukraine, civilization choice.*

РЕФОРМИРОВАНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОДНО ИЗ ПРОЯВЛЕНИЙ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ВЫБОРА: ОПЫТ УКРАИНЫ И РОССИИ

В статье рассматривается процесс реформирования системы высшего образования Украины и России в постсоветский период в рамках участия в формировании единого европейского образовательного пространства как важной составляющей в поиске и осуществлении цивилизационного выбора.

Ключевые слова: *Болонский процесс, высшее образование, интеграция, Россия, Украина, цивилизационный выбор.*